

JAROSLAVA LENCOVÁ

Nedílnou součástí architektonického řešení budovy jsou dveře, které ať v průčelí stavby či v interiéru, jsou vždy jejím výrazným uměleckým doplňkem – právě tak jako portály, mříže a domovní znamení. Již se vznikem lidského obydlí vyvstala nutnost uzavřeného vstupu, vytvářejícího soukromí a poskytujícího pocit bezpečí. Člověk potřeboval chránit sebe i svoji rodinu nejen proti skutečnému nepříteli, ale i proti zlým mocnostem, jež by mu mohly uškodit. Výzdoba dveří tedy měla zpočátku spíše význam magický. Například domy v oblasti Nižního Novgorodu ochraňovaly proti nečistým silám mořské panny, zvané beregině,¹ obyvatelé Mali vyřezávali na dveře krokodýly a hady.² A mnohé z těchto ochranných prvků, i když ztratily svůj původní význam, přetrvávají ve výzdobě dveří i nadále. Zejména hlavu lva, tradičního strážce obydlí a majetku, nacházíme od antiky až do 19. století průběžně na dveřních křídlech, a to nejen ve funkci klepadla, ale i jako oblíbenou součást výzdoby.³

Pro názornější přehled utváření dveří v Praze a jejich dekorace se budeme zabývat pouze těmi nejvýraznějšími památkami, zdobenými řezbou nebo intarzií. Již to, že dřevo je materiál snadno podléhající zkáze, a navíc ještě vystavení vstupních dveří nepohodě způsobilo, že se jich z původního počtu dochoval jen malý zlomek. U našeho památkového fondu se často setkáváme s tím, že ve starším portálu jsou osazeny dveře mladší, vyskytují se i dveře užité druhotně nebo případy, kdy staré výplně jsou vsazeny do nové kostry.

Nejstarší řezané dveře se v pražské domovní architektuře objevují až na konci 16. století, tedy v době hospodářského a kulturního rozmachu města, v němž tehdy sídlil dvůr císaře Rudolfa II. Vyskytoval se v podstatě trojí typ dveří: reprezentační vstupní palácové a domovní dveře, dveře interiérové a konečně dveře sakrálních objektů, pro něž byla mnohdy příznačná vlastní osobitá náboženská tematika. Šlo vesměs o dveře rámové, zdobené převážně řezbou. Intarzované dveře se z této doby zachovaly pouze v některých prostorách Pražského hradu (v místnosti Zemských desk, Říšské dvorské kanceláře, ve vstupu do Zelené světnice aj.). Nejkrásnější z nich jsou zdobený vykládanými motivy perspektivně pojatých uličních vedut, jaké nacházíme na nábytkových návrzích Jana Vredemana de Vries a Petra Flötnera.⁴ Také v patře Staroměstské radnice jsou intarzované dveře z roku 1619, dekorované

Dveře bývalého Trostovského domu čp. 261 |III na Malostranském náměstí (snímek Č. Šíla)

postavami Spravedlnosti a Marta. Byly sem přeneseny v 19. století z Malostranské radnice.⁵

U dveří řezaných směřoval vývoj od jednodušších typů jednokřídlých a dvoukřídlých se čtvercovými výplněmi ke dveřím s architektonickým řešením, v němž se uplatňoval střední pilastr a kladí. Takto je komponována trojice dveří z Malé Stra-

ny, vzniklých vesměs po roce 1600: je to dům čp. 257 v Nerudově ulici, dále Trostovský dům čp. 261 na Malostranském náměstí a dům čp. 199 v ulici Thunovské. Postupem doby se objevuje zplastičtění výzdobných motivů i na výplních a výrazné pročlenění střední lišty. Po polovině 17. století pak přistupují ještě další architektonické motivy jako edikula, rámy s uchy a ojediněle se vyskytují také prvky figurální.

Ve vlastní řezbářské výzdobě převládá koncem 16. století arabeska, do níž jsou mnohdy vkomponovány i šlechtické znaky, jak demonstrují dveře bývalého trčkovského domu zvaného Vápenice, které použil Valdštejn později v interiéru svého monumentálního malostranského sídla.⁶ Kolem roku 1600 vystřídá akantové úponky arabesky pobíjený ornament, tzv. bešlagverk, opět v symetrickém uspořádání. Tak jsou zdobeny například dveře vnějšího portálu jezdeckých schodů na Pražském hradě a renesanční výplně použité u klasicizujících dveří domu čp. 18 v ulici U radnice na Starém Městě. Současně se vyskytuje jako rámuující prvek pletenec, který přetrvává ještě v 17. století (dveře paláce Granovských v Ungeltu na Starém Městě). Do jisté míry nezvykle působí v pražském prostředí osobitě členěné manýristické dveře domu čp. 465 U pěti korun v Melantrichově ulici, což jistě souvisí s výjimečnou kvalitou jeho architektury.

Ze třetího desetiletí 17. století jsou zajímavé doklady, dochované ve Valdštejnském paláci. Interiérové dveře navazují svou výzdobou zřetelně na dveře Trčkova domu (ovšem s použitím mladšího typu ornamentu), hlavní reprezentační dveře upoutají pak již výrazně vystupujícími hlavičkami andílků a obohacením o některé další dekorační prvky, jako jsou lví hlavy a maskarony. Obdobně řešené hlavy lvů mají i dveře Staroměstské radnice z roku 1652. Kolem poloviny století přibudou ve výzdobě ještě trsy ovoce, ovocné závěsy, dívčí a chlapecké hlavy a jiné ornamenty, které jsou typické pro toto období a které se vyskytují nejen na předmětech uměleckého řemesla, ale i v soudobé štukové ornamentice. Takto bohatě plasticky zdobeny jsou dveře ze sbírek Muzea hlavního města Prahy.⁷ Zajímavou výjimkou jsou velkoryseji komponované vstupní dveře ambitu svatojakubského kláštera na Starém Městě s ploše řezanými reliéfy světeckých postav, datované rokem 1656.⁸ V téže době se objevuje na pražských dveřích i motiv niky a edikuly, a to v provedení archaičtějším (Colloredovský palác na Malé Straně) a pokročilejším (vstup do západního křídla Klementina).⁹

Kolem poloviny 17. století se začíná také uplatňovat boltcový ornament. Nejprve jako prvek doplňující, později – ve třetí čtvrtině století – zcela převažující. Čtvery dveře s bohatou boltcovou dekorací na hlavním schodišti Lobkovického paláce na Pražském hradě jsou od truhlářského mistra Samuela Krause.¹⁰ Konečně jakýmsi uměleckým vyvrcholením výzdoby dveřních křídel období raného baroku je zaplnění celé plochy výplně andílků hlavičkou s křídélky ve vysokém reliéfu a diagonální kompozici, jak vidíme na dveřích Týnské fary. V tomto díle dospěla výzdobná složka takové úrovně, že lze předpokládat spolupráci sochaře, a to velmi vyspělého. Pojetí

Detail bočních dveří Colloredcovského (Schönbornského) paláce na Malé Straně (snímek T. Billerová)

Dveře ze sbírek Muzea hl. m. Prahy (snímek J. Hampl)

Dveře domu čp. 90/IV na Hradčanech, Nový Svět (snímek J. Hampl)

a kvalita řezby poukazují na práce Jana Jiřího Bendla, který ostatně v téže době pro Týnský chrám pracoval.

Kolem roku 1680 nastupuje nový výzdobný prvek – akant. Zprvu malolistý, později kolem roku 1700 velkolistý, tak příznačný pro tvorbu dvorního truhláře Marka Nonnenmachera. Z jeho dílny pocházejí dveře starého probošství na Pražském hradě¹¹ a patrně i další ve vchodu do kláštera milosrdných bratří na Františku. Ze stejné doby jsou dveře domu čp. 223 v Nerudově ulici, kde v olištovaném poli je v akantu umístěna výrazně plasticky řezaná andílčí hlavička a výplně dveří domu čp. 446 v Jilské ulici na Starém Městě.

Dalším typem dveří první poloviny 18. století jsou dvoukřídlé dveře – často se střední brankou – s přední stranou skládanou z krátkých prkének. Ta jsou kladena vodorovně a šikmo nebo řazena do vzoru rybí kosti či do různých variant kosočtverců. Dekorativně zde působí i přibíjení jednotlivých prkének výraznými hřeby. Světlíková partie bývá oddělena plastickou, někdy pohybově ztvárněnou římsou a často vyplněna mříží. U honosnějších dveří je střední lišta zdobena maskaronem, jako například u bývalého paláce maltéžského velkopřevora na Malé Straně, nebo mužskou bystou, jak je tomu u Buquoyského paláce na Velkopřevorském náměstí. Parketový způsob dekorace dveří přetrvává hluboko přes polovinu 18. století. Z interiérových dveří první poloviny 18. století si připomeňme dvojce vykládané dveře v kapli Novoměstské radnice a zejména krásné intarzované tzv. „včeličkové dveře“ z bývalého kláštera cyriaků na Starém Městě, umístěné dnes ve Strahovské knihovně, od truhláře Jana Daniela Senna.¹²

V období rokoka zůstává kompozice dveří stejná, mění se jen způsob výzdoby. Dvevní křídla člení nesouměrná pole, lemovaná vpadlou lištou se stáječícími se konci. Horní dvoudílná část dveří má často výrazně zdobenou střední lištu (dveře Dietrichštejnského paláce na Hradčanech nebo Kaiserštejnského na Malostranském náměstí). Z rokokových dveří dvoukřídlých zaujmou dveře domu čp. 362 ve Vlašské ulici na Malé Straně, jejichž střední lištu ukončuje krásná asymetrická rokoková hlavička.

V poslední třetině 18. století se k rokokové dekoraci připojují ojedinělé klasicizující ornamentální motivy jako rozety a vavřínové festony. Tyto prvky mají dveře tzv. „míčového domu“ čp. 445 v Jilské ulici na Starém Městě, kde ve zprohýbané horní výplni jsou dvě zkřížené pálky svázané stuhou a pod nimi girlanda. Současně se v poslední čtvrtině století vyskytují dvoukřídlé dveře zdobené čistě luisézními prvky. Typickou rozetu se stuhou mají dveře domu čp. 472 U zelené lípy v Melantrichově ulici; architektonicky ztvárněnou střední lištu a vavřínové festony se stuhou nalezneme u domu čp. 371 na Tržišti na Malé Straně. Příkladem klasicistních dveří s romantickými prvky jsou architektonicky členěné a bohatě zdobené dveře domu čp. 612 v Dlouhé třídě z doby kolem 1800. Pole horní části mají rozety podložené palmetou, pole spodní zdobí stylizované bysty indiánů a ženské hlavy s hady.

Nejčastějšími motivy výplňových empírových dveří jsou vějířové obrazce v rozích,

dále motiv slunce s paprsky přímými nebo rotujícími, kosočtverce, či husté kanelury a rýhování. Stejně tak se uplatňují na dveřních výplních oválné nebo kruhové rostlinné rozety. Kvalitou a rozmanitostí se odlišují od běžného průměru dvoje dveře Platýzu ze třetího desetiletí 19. století. Vchod z Národní třídy má mezi dvěma výplněmi, zdobenými slunečním terčem, lví hlavu v dubovém věnci; v segmentově ukončeném nástavci je uprostřed antikizující mužská hlava a po stranách dvojice stylizovaných orlů. Ve výplních dveří vchodu z Uhelného trhu jsou plasticky řezané oválné reliéfy, znázorňující antická božstva. Slohová čistota jednotlivých motivů a kvalita provedení svědčí o mimořádných schopnostech provádějícího umělce.

Ve druhé polovině 19. století nastupuje období historizujících slohů, přetrvávající až do počátku století dvacátého. Nejprve se epizodicky uplatňuje tzv. druhé rokoko. Plastické řezby na dveřích je připomínají spíše svou nesouměrností než skutečnou podobou s rokokovým ornamentem. Výpravné druhorokokové dveře mají především stavby architekta Josefa Maličkého, a to jak soudní budova na Ovocném trhu, tak bývalý Stallburgský palác čp. 895 v Panské ulici.¹³ Ani pseudogotické stavby tohoto období, jako je nové proboštství na Pražském hradě, se neobejdou bez bohatě zdobených dveří gotizujícího charakteru. Novorenesanční dveře činžovních domů a škol jsou buď architektonicky řešené a používají i ve výzdobě prvků převzatých z architektury (budova bývalé České státní reálky v Ječné ulici na Novém Městě, dům čp. 383 v Karmelitské ulici na Malé Straně); nebo se na nich objevují historizující výzdobné prvky jako lví hlavy a festony (dveře domu čp. 722 v Palackého ulici) či andílčí hlavy (bývalá Novákova galerie Na Florenci čp. 1020 od architekta Antonína Wiehla).

S doznívajícími historizujícími slohy začíná převládat v pražské architektuře prvního desetiletí 20. století secese. Z tohoto období se zachovalo nespočet množství velmi zajímavého materiálu, kterému bude třeba věnovat pozornost v samostatné studii.

POZNÁMKY

¹ Zvancev, M.: Narodnyj master i drevnij obraz. Děkorativnoje iskusstvo SSSR, 1974, č. 9.

² The Door, katalog výstavy, North Carolina Museum of Art, Raleigh 1970, s. 10.

³ Kurz, O.: Lion – masks with rings in the West and in the East. Scripta Hierosolomitana XXIV, 1972, 22–41.

⁴ Stejnou výzdobu mají i troje dveře Grypskovského zámku v Nelahozevsi, umístěné dnes v zámeckém depozitáři.

⁵ Stalo se tak při Schöblových úpravách v polovině 19. století, kdy byly dveře osazeny do renesančního portálu z červeného mramoru, přeneseného sem z domu bývalého úřadu viničného u Karlova mostu;

Poche, E.: Prahou krok za krokem, Praha 1958, s. 89. Též: Choutka, V.–Vávra, J.: Staroměstská radnice, Praha 1961.

⁶ Valdštejn koupil Vápenici roku 1621 od Jana Rudolfa Trčky z Lípy a začlenil ji do novostavby paláce.

Merhaut, C.: Paláce a zahrady pod Pražským hradem, Praha 1954, s. 22.

Dveře soudní budovy na Ovocném trhu čp. 587/I (snímek J. Hampl)

⁷ Podobně pojaté chrupavčité maskarony a andílčí hlavy nacházíme na grafických předlohách F. Unteutsche.

Jarvis, S.: Printed Furniture Designs before 1650, Leeds 1974.

⁸ Charakter figur navazuje na řezbářský styl čtyřicátých let 17. století, jaký vidíme též na sochách ambitu.

⁹ Motiv niky a edikuly se vyskytuje ve druhé polovině 16. století a ve století 17. i v oblasti německé, kde se uplatňuje na truhlách a architektonicky řešených dveřích monumentálních skříní.

¹⁰ Lewiová, A.: Doklady ke stavbě Lobkovického paláce na Hradě pražském. PA XXXV, 1927, 250–65; Vilímková, M.: Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji Lobkovického paláce na Pražském hradě. Časopis Národního muzea CXLI, 1974, s. 3–4, s. 169.

¹¹ Srv. Poche, E.: Encyklopedie českého výtvarného umění, Praha 1975, s. 334 – heslo M. Nonnenmacher.

¹² Kořán, .: Cyriacký klášter a chrám sv. Kříže Většího v baroku. Umění XVI, 1968, s. 183.

¹³ Masaryková, A.: Druhé rokoko v pražské architektuře. PA XXXXI, 1936–38, s. 150–159.